

ЩОДО ПИТАННЯ ВПЛИВУ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ НА ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто проблеми і тенденції розвитку основних показників стану ринку праці — зайнятості і безробіття, та їх вплив на використання персоналу підприємств. Визначено основні напрямки подальшого розвитку.

Here analysed the problems and tendencies of development of basic activities of labour market's conditions — employment and unemployment, and their using on the factory personnel. The basic directions of their future development are defined.

Ефективність використання персоналу підприємств в значній мірі залежить від стану ринку праці, рівнів зайнятості та безробіття, демографічної ситуації тощо. На сучасному етапі ринкових перетворень немаловажною є проблема зайнятості населення України, оскільки рівень зайнятості виступає важливим чинником, що впливає на інтенсивність демографічних процесів. Хоча слід зазначити і зворотній взаємозв'язок: загальне скорочення чисельності населення в країні веде, природно, і до скорочення зайнятості населення в трудовому процесі.

Так, у наслідок економічної кризи, починаючи з 1991 р. загальна чисельність населення України, зайнятого у всіх сферах економічної діяльності, починає зменшуватися з 25,0 млн.чол. у 1991 р. до 21,8 млн.чол. у 1999 р. А, починаючи з 1993 р., швидко знижується загальна чисельність населення України: з 52,2 млн.чол. у 1993 р. до 49,7 млн.чол. на початок 2000 р. Таким чином, чисельність населення України на початок 2000 р. скоротилася в порівнянні з даними на початок 1993 р. на 2,5 млн.чол. або на 4,8% і продовжує скорочуватися. Головними причинами природного скорочення населення України є такі: зменшення народжуваності (у 1999 р. кількість народжених склало 389,2 тис.чол.), збільшення смертності (у 1999 р. вмерло 739,2 тис.чол.), зниження життєвого рівня населення, труднощі з працевлаштуванням і т.д.

Відповідно зменшувалися і труд_98 р. чисельність трудових ресурсів стала збільшуватися й у 1999 р. складала 29 989,0 тис.чол., що відбулося в основному за рахунок зростання чисельності працездатного населення в працездатному віці (з 27 208,1 тис.чол. у 1997 р. до 27 361,1 тис.чол. у 1999 р.), а також за рахунок зростання чисельності зайнятих осіб старшого віку (з 2 522,1 тис.чол. у 1995 р. до 2 625,8 тис.чол. у 1999 р.). Однак негативним фактом є скорочення чисельності працюючих підлітків з 12,2 тис.чол. у 1996 р. до 2,1 тис.чол. у 1999 р.(майже в 6 чи разів на 82,2%)(Табл.1)[1,с.393; 2,с.362; 3,с.352;4,с.368].

Таблиця 1.

Трудові ресурси України в 1995-1999 р.

	Роки				
	1995	1996	1997	1998	1999
Усього трудових ресурсів	30146,4	29949,8	29805,1	29918,3	29989,0
у т.ч. працездатне населення в працездатному віці	27612,3	27392,1	27208,1	27291,9	27361,1
зайняті особи старшого віку	2522,1	2545,5	2588,2	2622,5	2625,8
зайняті підлітки	12,0	12,2	8,8	3,9	2,1

Відбуваються істотні зміни в структурі зайнятості по галузях економіки і формам власності. Зокрема, спостерігається зменшення чисельності зайнятих у всіх сферах економіки з 25,0 млн.чол. у 1991 р. до 18,8 млн.чол. у 1999 р.(тобто на 6,6 млн.чол. або на 26,0%). Це зменшення відбулося в основному за рахунок скорочення зайнятих у галузях матеріального вироб-

ництва; промисловості на 3,4 млн.чол.(на 43,6%), будівництві — з 2,3 млн.чол. до 1,0 млн.чол.(на 56,5%), транспорті і зв'язку — з 1,8 млн.чол. до 1,2 млн.чол.(на 33,3%).

Маються визначені особливості й у розвитку зайнятості в невиробничій сфері. Так кількість зайнятих у торгівлі, суспільному харчуванні, матеріально-технічному забезпеченні і збуті, заготівлі зменшилася з 1,9 млн.чол у 1991р. до 1,5 млн.чол. у 1999 р.(на 21,1%), у житлово-комунальному господарстві з 1,084 млн.чол. до 0,8 млн.чол.(на 20,0%), в установах охорони здоров'я, фізкультури і соціального забезпечення — з 1,5 млн.чол. до 1,4 млн.чол.(на 6,7%), у галузях освіти, культури, мистецтва, науки і наукового обслуговування — з 3,0 млн.чол. до 2,2 млн.чол.(на 26,7%).

Поряд із усім перерахованим вище, слід зазначити збільшення чисельності зайнятих у таких невиробничих галузях економіки як фінансування, кредитування і страхування — з 0,1 млн.чол. у 1991 р. до 0,2 млн.чол. у 1999 р.(тобто в 2 рази), а також в апараті органів державного і господарського керування, кооперативних і громадських організацій — з 0,5 млн.чол. у 1991 м. до 0,8 у 1999 р.(тобто в 2 рази).

Українською негативною варто вважати тенденцію скорочення, що намітилася, чисельності зайнятих у галузях виробничої сфери, а також невиправдані на сьогоднішній день, на нашу думку, є збільшення чисельності зайнятих в апараті органів державного і господарського керування.

Особливу тривогу викликає зниження чисельності зайнятих у науці, культурі, мистецтві, охороні здоров'я. Висококваліфіковані (у тому числі і молоді) талановиті фахівці переходять у комерційні й інші структури непрофільного напрямку, де їхній професійний рівень використовується не повною мірою, однак заробітна плата значно вище. Це свідчить про знецінювання праці зайнятих у цих галузях.

У зв'язку з цим відбуваються структурні зміни в зайнятості населення з погляду форм власності. Облік зайнятості в розрізі форм власності почав вестися органами статистики тільки з 1996 р. І якщо в 1996 р. велика частина зайнятого населення (41,3%) працювала на підприємствах державної форми власності, 38,7% — на підприємствах колективної форми власності, 20,0% — на приватних підприємствах, то в 1999 р. картина змінилася. Значно скоротилася частка зайнятих на підприємствах державної форми власності (до 35,5%), проте збільшилася частка зайнятих на приватних підприємствах (25,8%), найбільша ж частка зайнятих приходилася на підприємства колективної форми власності, що у 1999 р. була на рівні 1996 р. — 38,7% [1,с.392; 2,с.361; 3,с.350; 4,с.366—367]. Таким чином, спостерігається стійка тенденція відтоку висококваліфікованих кадрів з підприємств державної форми власності у, насамперед, спільні і малі підприємства, індивідуальний сектор у наслідок затримок з виплатою зарплати, затяжних відпусток без утримання, скорочених робочих днів (тижнів).

Таблиця 2.

Зайнятість населення в усіх сферах економічної діяльності в 1996-1999 рр.

	Роки			
	1996	1997	1998	1999
Всього зайнято	23231,8	22597,6	22348,7	21823,7
у тому числі за формами власності (відсотків)	100,0	100,0	100,0	100,0
державна	41,3	37,9	36,3	35,5
колективна	38,7	39,2	39,5	38,7
приватна	20,0	22,9	24,2	25,8

* Необхідно також звернути увагу і на зріст рівня зареєстрованого безробіття. На 1 січня 2000 р. він складав 4,3%, а на 1 січня 1996 р. — 1,28%. Якщо проаналізувати рівень і регіональну структуру безробіття в 1999 р., то можна зробити висновок про те, що середній рівень безробіття по Україні в 1999 р. був перевищений у 13 областях: Волинській (7,0%), Житомирській (7,2%), Закарпатській (5,8%), Івано-Франківській (6,2%), Київській (5,9%), Кіровоградській (5,6%), Львівській (7,4%), Полтавській (5,0%), Рівненській (7,2%), Сумській (6,9%), Тернопільській (6,5%), Черкаській (4,4%), Чернігівській (7,4%). З інших областей і регіонів варто виділи-

ти наступні з найменшим рівнем безробіття: м. Київ і Одеська область — 0,9%, м. Севастополь — 1,2%, Автономна республіка Крим — 2,8%, Херсонська область — 2,9%. За період з 01.01.1996 по 01.01.2000 р. рівень безробіття в цілому по Україні виріс з 0,5 до 4,3%. Та ж тенденція за вищевказаний період просліджується по всіх регіонах країни (Табл.3.)[4,с.383,385].

Таблиця 3.

Рівень і регіональна структура безробіття в Україні в 1996-2000 рр. (на 1 січня).

	Роки									
	1996		1997		1998		1999		2000	
	чисельність зареєстрованих безробітних, тис.	рівень безробіття, %	чисельність зареєстрованих безробітних, тис.	рівень безробіття, %	чисельність зареєстрованих безробітних, тис.	рівень безробіття, %	чисельність зареєстрованих безробітних, тис.	рівень безробіття, %	чисельність зареєстрованих безробітних, тис.	рівень безробіття, %
Україна, всього	126,9	0,5	351,1	1,28	637,1	2,33	1003,2	3,7	1174,5	4,3
У тому числі АР Крим	3,8	0,3	12,9	1,1	21,3	1,82	34,9	3,0	33,4	2,8
Вінницька	2,9	0,3	10,3	1,1	20,4	2,2	29,5	3,2	35,0	3,8
Волинська	5,6	1,0	15,4	2,8	22,8	4,2	32,1	6,0	37,8	7,0
Дніпропетровська	2,9	0,1	12,6	0,6	34,4	1,7	69,2	3,4	86,6	4,2
Донецька	8,5	0,3	25,5	0,9	50,7	1,8	79,6	2,9	95,7	3,5
Житомирська	6,0	0,8	14,9	2,0	27,5	3,7	42,9	5,8	53,4	7,2
Закарпатська	6,4	0,9	13,5	1,9	21,7	3,1	35,9	5,1	41,5	5,8
Запорізька	2,8	0,2	10,6	0,9	20,0	1,8	30,5	2,7	36,7	3,2
Івано-Франківська	11,4	1,5	25,2	3,2	37,2	4,8	57,1	7,2	50,0	6,2
Київська	5,0	0,6	14,6	1,7	29,4	3,3	44,3	5,0	52,4	5,9
Кіровоградська	3,5	0,6	11,5	1,8	20,4	3,2	30,3	4,9	34,4	5,6
Луганська	6,9	0,5	18,2	1,2	31,2	2,1	44,9	3,1	53,4	3,7
Львівська	15,5	1,0	36,5	2,5	58,7	4,0	90,1	6,1	110,1	7,4
Миколаївська	2,4	0,3	7,4	1,0	16,8	2,3	26,3	3,6	27,6	3,8
Одеська	1,8	0,1	4,0	0,3	6,7	0,5	12,0	0,9	12,8	0,9
Полтавська	3,8	0,4	12,4	1,4	25,3	2,8	38,0	4,3	44,1	5,0
Рівненська	5,6	0,9	12,1	1,9	18,8	3,0	34,8	5,6	45,4	7,2
Сумська	3,4	0,5	11,6	1,6	22,6	3,1	38,5	5,3	49,9	6,9
Тернопільська	4,8	0,8	11,0	1,8	21,0	3,5	32,8	5,4	39,3	6,5
Харківська	4,8	0,3	15,9	0,9	34,2	2,0	55,7	3,3	63,7	3,8
Херсонська	3,0	0,4	6,6	0,9	10,5	1,5	16,2	2,3	20,3	2,9
Хмельницька	4,5	0,6	13,3	1,7	20,6	2,7	23,3	3,1	26,5	3,5
Черкаська	3,0	0,4	7,6	1,0	17,5	2,3	27,5	3,6	33,8	4,4
Чернівецька	2,3	0,5	5,5	1,1	9,7	1,9	18,8	3,7	22,0	4,3
Чернігівська	5,2	0,8	16,1	2,4	27,8	4,2	42,4	6,5	50,5	7,7
м. Київ	1,1	0,1	5,1	0,3	8,3	0,5	12,9	0,7	15,6	0,9
м. Севастополь	0,3	0,1	0,8	0,3	1,4	0,6	2,8	1,2	2,8	1,2

Однак слід зазначити деяку відмінність даних, розрахованих за методикою Держстатуправління України, і даних, розрахованих відповідно до методології Міжнародної організації праці, за 1995—1998 р. Дані, розраховані по методології МОП значно вище даних, розрахованих по методології Держстатуправління. Наприклад, у 1998 р. рівень безробіття в цілому по Україні за даними Держстатуправління склав 3,7%, а за даними, розрахованими методологією МОП, цей показник був вище майже в 4 рази і склав 11,3%, що набагато вище природного на сьогоднішній день рівня безробіття в 4—6%, що вважається закономірним явищем. Усе це свідчить про значні відмінності в методологіях обліку зареєстрованого безробіття. А оскільки Держстатуправління України у своїх Статистичних щорічниках за різні роки приводить дані розраховані за різними методологіями, це, безсумнівно, ускладнює їхній аналіз у динаміці і ставить перед питанням, дані про зареєстроване безробіття, розраховані за якою з методологій коректніше аналізувати в динаміці.

Згідно з даними, розрахованими за обома методологіями, в Україні протягом останніх років спостерігається стійка тенденція до збільшення зареєстрованого безробіття як у цілому по країні, так і по регіонах, не кажучи вже про приховане безробіття. І, як видно, така тенденція зберігатиметься й надалі. Основна проблема сучасного українського ринку праці — відсутність на достатньому рівні попиту на робочу силу. Хоча слід зазначити зростання потреби підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць. На 1 січня 2000 р. така потреба склала 50,7 тис.чол.[4,с.380], а на 1 січня 2001 р. вже 68,2 тис.чол., що на 34,5% більше. Як наслідок, навантаження на одне вільне робоче місце за рік зменшилося відповідно з 24 до 17 чоловік. У той же час за рік збільшилося навантаження на одне вільне місце працівника сільського господарства з 20 чоловік на 1 січня 2000 р. до 35 чоловік на 1 січня 2001 р. у зв'язку з реформуванням аграрного сектора [11,с.11].

Однак в усіх галузях економіки має місце таке явище як приховане безробіття у вигляді змушеної неповної зайнятості. Приховане безробіття в державній статистичній звітності визначається двома показниками: “змушені адміністративні відпустки”, “змушена неповна зайнятість у режимі неповного робочого дня (тижня)”. Так у 1999 р. у цілому по економіці 19,4% від загальної чисельності працівників знаходилися в адміністративних відпустках, 15,3% працювали в режимі неповного робочого дня (тижня). У розрізі галузей економіки найбільший відсоток адміністративних відпусток приходився на працівників промисловості — 37,4%. А найбільша частка працюючих у режимі неповного робочого дня (тижня) приходилася на працівників таких галузей, як заготівля — 45,8% працюючих, транспорт — 37,4%, геодезична і гідрометеорологічна служби — 32,8%. Мінімальний відсоток адміністративних відпусток у 1999 р. приходився на працівників газової промисловості — 2,4%.

У розрізі галузей промисловості в 1999 р. найбільша частина працівників, що знаходилися в адміністративних відпустках, приходилася на текстильну галузь легкої промисловості — 83,9%. Найменший відсоток працюючих в умовах неповного робочого дня (тижня) — 0,6% теж у газовій промисловості.

Відповідно до положень МОП таке приховане безробіття, що утворилося в зв'язку зі спадом виробництва, через зайнятість працівників неповний робочий день (тиждень), змушених адміністративних відпусток розглядається як форма неефективного використання праці офіційно зайнятого трудовою діяльністю населення.

Приховане безробіття за рахунок циклічної незайнятості є загрозливим резервом поповнення ринку праці. Тому легалізація прихованого безробіття — це, з одного боку, продуктивне використання наявного трудового потенціалу, а з іншого боку — вивільнення надлишкової робочої сили, що вимагає для свого працевлаштування нових робочих місць.

Зменшення прихованого безробіття може бути здійснене на самих підприємствах шляхом завчасного переведення вивільнюваних працівників на інші робочі місця, або шляхом надання можливості працівникам перекваліфікуватися.

На практиці ж, через нестачу коштів, легалізація прихованого безробіття відбувається шляхом поступового негласного витиснення адміністрацією надлишкової кількості працівни-

ків, змушуючи їх до звільнення за власним бажанням, замість звільнення в зв'язку зі скороченням виробництва. Таким чином, поповнюється армія безробітних.

Оскільки дотепер мають місце адміністративні відпустки, скорочені робочі дні (тижні), приховане безробіття як результат циклічної незайнятості, що є результатом неефективного використання персоналу підприємств, заборгованості по заробітній платі, низькі пенсії, стипендії, а також недосконалість законів породили таке явище в економіці нашої країни, як прихована або нелегальна зайнятість, яку не можна навіть приблизно визначити кількісно. Нелегальна зайнятість є фактично неконтрольованою. Характерною її особливістю є відсутність укладених трудових угод, наявність незареєстрованих доходів і ухилення від сплати податків у державний бюджет. Нелегальна зайнятість супроводжує тіньову економіку, неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг. Нелегальна зайнятість негативно впливає на економіку країни, на ринок праці. Вона сприяє прихованому безробіттю, заважає її легалізації; обмежує офіційний обіг засобів, ресурсів, робочої сили у формальній економіці, переводячи їх у тіньову сферу; перешкоджає регулюванню безробіття на державному рівні. Нелегальна зайнятість також сприяє неефективному використанню персоналу за рівнем освіти та кваліфікації, статеві дискримінації, робить працівників цілковито незахищеними законодавчо.

Таким чином, виходячи із проведеного аналізу можливо зробити наступні висновки, що мабуть такі тенденції зберігатимуться й у найближчому майбутньому і вони також будуть негативно впливати на використання персоналу підприємств, оскільки розроблені Президентом і Урядом програми практично не виконуються. Так, наприклад, згідно проекту Стратегії економічної і соціальної політики на 2000—2004 р. “Головна увага зосереджуватиметься на визначенні та невідкладній реалізації узгоджених з Верховною Радою механізмів погашення (не пізніше кінця 2000р.) та недопущення в майбутньому заборгованості з заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат” [5,с.2]. Однак за станом на 10 березня 2001 р. заборгованість тільки по заробітній платі складала 4791 млн.грн. [6,с.8]. Тому в Постанові Верховної Ради України № 2293—III від 15 березня 2001 р. “Робота Кабінету Міністрів України щодо виконання Закону “Про оплату праці” на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності визнана недостатньою” [7,с.5]. Нижченаведений пункт цієї постанови безпосередньо спрямований, на нашу думку, на збереження прихованого безробіття і нелегальної зайнятості: “...не допускати погашення заборгованості та підвищення заробітної плати працівникам бюджетної сфери за рахунок скорочення їх чисельності”. Цією же постановою Верховна Рада ставить за обов'язок Кабінету Міністрів “...внести до 1 квітня 2001 долі до Верховної Ради пропозиції щодо підвищення розмірів мінімальної заробітної плати та неоподатковуваного мінімуму доходів громадян”, оскільки мінімальний рівень заробітної плати на сьогоднішній день набагато нижче прожиткового мінімуму, що згідно Проекту Закону “Про затвердження прожиткового мінімуму на 2001 р.” планується установити на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі 311,3 грн.” [8,с.10]. Хоча економічною підставою для подальшого підвищення рівня мінімальної заробітної плати, пенсій і інших соціальних виплат повинна стати стабілізація економіки і зріст реального ВВП.

Для рішення проблем, пов'язаних зі зниженням рівня безробіття, завершена розробка Державної програми зайнятості населення на 2001—2004 р. Реалізація позначених Програмою основних напрямків державної політики в сфері зайнятості дозволить активізувати процес створення нових робочих місць. В основному ж, крім створення нових робочих місць, державна політика в сфері зайнятості спрямована на сприяння розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, сприяння самозайнятості. На створення сприятливих умов (включаючи і фінансування) для безробітних, які виявили бажання займатися підприємницькою діяльністю, а також на підтримку самостійно зайнятого населення, сімейного підприємництва, малого і середнього бізнесу, удосконалення системи надання допомоги безробітним і їхньої професійно-психологічної реабілітації, збільшення суспільних робіт спрямована і Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2000 р. № 1190. Цією Постановою збільшені розміри безпроцентних позик для безробітних, наданих для заняття підприємницькою діяльністю; розмір

позики підвищується для фізичних осіб до 100, а для юридичних осіб — до 200 мінімальних заробітних плат, розширені границі діяльності. Позика надається терміном не більш, ніж на 2 роки під заставу майна або зобов'язання гаранта (установи чи банку іншої юридичної особи) по її поверненню. Однак, на наш погляд, у даній Постанові є деякі недоліки. По-перше, термін надання позики необхідно було б збільшити до 3—5 років, по-друге, багато безробітних не володіють тим майном, яке можна було б віддати під заставу.

Усі міри, що розробляються Президентом і Урядом, і спрямовані на поліпшення ситуації на ринку праці вірні, однак позитивний процес на ринку праці можливий тільки за умови, коли кожен орган виконавчої влади — від міністерства до держадміністрації — будуть нести відповідальність за невиконання тих чи інших своїх обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистичний щорічник України за 1996 рік. — К.: Українська енциклопедія, 1997. — 618 с.
2. Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К.: Українська енциклопедія, 1999. — 624 с.
3. Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К.: Техніка, 1999. — 586 с.
4. Статистичний щорічник України за 1999 рік /Держкомстат України.—К.: Техніка, 2000. — 648 с.
5. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000—2004 рр. Витяг із Послання Президента України до Верховної Зароди України, 2000 р.// Праця і зарплата.— № 5,—лютий.—2000.—с.2—3.
6. Сучасний стан з виплатою заробітної плати.// Праця і зарплата.—№ 13,—лютий.—2000.—с.5.
7. Постанова Верховної Зароди України Про стан виконання Закону України "Про оплату Праці" на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності № 2293—ІІІ від 15 березня 2001 р.// Праця і зарплата.—№ 13,—лютий.—2000.—с.5.
8. Квітко Н. Соціальні гарантії і прожитковий мінімум за Державним бюджетом України на 2001 р.// Праця і зарплата.—№ 6,—лютий.—2001.—с.10.
9. Покришук В., Ковальський В., Пазюк О., Чернин Т., Близнюк В. Ринок праці України: сучасні тенденції зайнятості населення// Україна: аспекти праці.—№ 5. — 1998—с.3—9.
10. Кузнєцова Р. Визначення потреби в нових робочих місцях.// Економіка України.—№ 9.—1999.—с.30—37.
11. Ринок праці і демографічна ситуація.// Праця і зарплата.—№ 4, січень.—2000.—с.11.
12. Влада і зайнятість населення. Інтерв'ю В.Шевчун з міським головою м. Суми М.А. Андроновим.// Соціальний захист.—№ 1.—2001.—с.22—25.